

6.3 Основні напрями і шляхи вдосконалення діяльності з розслідування нерозкритих злочинів минулих років в сучасних умовах

Незважаючи на актуальність, проблемі розслідування нерозкритих злочинів минулих років (далі – НЗМР) завжди бракувало інтересу до її вирішення. Протягом багатьох років вітчизняними науковцями і практиками не виправдано мало уваги приділяється проблемам розкриття та розслідування вказаної категорії злочинів. Практично відсутні дисертації, монографії, інші комплексні дослідження, методичні рекомендації, відповідні розділи у підручниках, навчальних посібниках.

Окремі публікації на цю тему, що час від часу з'являються у періодичних виданнях, матеріалах наукових форумів, а також дисертації, не вирішували проблеми в цілому, а лише висвітлювали окремі її складові. З вказаної проблематики до теперішнього часу вдалося знайти лише три дисертації вітчизняних науковців (Є. М. Войнович, О. В. Лускатов, М. О. Яковенко) [218-220]. Інші дисертації були написані за кордоном так само відносно давно, у 2005-2016 роках (В. Ю. Нізамов, І. Ю. Кулєєва, А. В. Морозов, Н. М. Самілев) [221].

Слід зазначити, що всі вказані наукові роботи було присвячено різним аспектам даної проблематики: правовому регулюванню розслідування, питанням методики розслідування окремих злочинів минулих років, організаційним основам діяльності розслідування. Ближче з усіх до розгляду проблем розслідування злочинів минулих років у своїй дисертації підійшов О. В. Лускатов, хоча поза увагою науковця залишилися деякі важливі питання практики розслідування злочинів даної категорії.

Враховуючи, що зазначені роботи українських науковців були написані ще за часи дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, наразі діє Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року (далі – КПК), який містить нові ефективні інститути (негласні слідчі (розшукові) дії), сучасні умови діяльності правоохоронних органів і наявні можливості використання сучасних технічних

засобів і технологій в розслідуванні злочинів минулих років, вказана проблема не втрачає актуальності і потребує проведення подальших ґрунтовних наукових досліджень, враховуючи сучасний рівень науково-технічного прогресу, стан і умови боротьби зі злочинністю.

У даній роботі буде розглянуто стан з розслідуванням нерозкритих злочинів минулих років, визначено існуючі проблеми та окреслено основні напрями і шляхи оптимізації діяльності правоохоронних органів щодо розслідування злочинів даної категорії.

До системи факторів, що впливають на своєчасне розкриття злочинів минулих років відносяться: фактор часу, що минув з моменту вчинення злочину; помилки, допущені при розслідуванні; вчинення злочинів в умовах неочевидності; вчинення злочинів особливими суб'єктами.

Можна виділити об'єктивні та суб'єктивні причини цього. Об'єктивними причинами є: а) несвоєчасний виїзд на місце події з метою його огляду та документування факту вчиненого злочину; б) неналежне використання науково-технічних засобів; в) неправильна оцінка слідової картини злочину і, як наслідок, необґрунтоване висунення слідчих та розшукових версій, що призводить до тяганини в розслідуванні та втрати джерел доказів; г) неналежна взаємодія слідчого при розслідуванні нерозкритого злочину з іншими службами. До суб'єктивних причин несвоєчасного розкриття злочинів минулих років слід віднести: а) зникнення або суттєва зміна своєчасно не виявлених і не закріплених матеріальних слідів; б) втрата або перекручування свідчень очевидців події під впливом часу або характеру подій, що відбулися згодом; в) складність, а інколи й неможливість виправлення деяких помилок, допущених у ході розслідування; г) негативний результат проведеного розслідування та пов'язане з цим переконання, що можливості з розкриття злочину вичерпано [220, с. 15].

На нашу думку, вказаний стан справ склався також через нерозуміння керівництвом правоохоронних органів, насамперед, органів досудового розслідування і оперативних підрозділів, суспільної небезпеки існування НЗМР, тим більше їх кількості, масиву, що складався десятиліттями.

Навіть нерозкриття одного злочину, невиявлення бодай одного злочинця (тим більше злочинної групи), окрім переведення таких кримінальних справ/проваджень у категорію «нерозкритих» (про ставлення до них і повернення до роботи по них свідчать професійні висловлювання працівників правоохоронних органів: «висяк», «глухар» (безперспективна справа), свідчить про певні суттєві недоліки у діяльність органів досудового слідства та оперативних підрозділів, їх нездатність встановити винного і притягти його до відповідальності. Як наслідок, це створює у злочинців відчуття впевненості у своїй невловимості, безкарності, надає їм ваги у злочинній ієрархії, що допомагає залучати і втягувати до вчинення злочинів нових людей. Останнє ж сприяє продовженню злочинної діяльності вже на більш високому професійному рівні, набуттю злочинного досвіду, що призводить до вчинення неодноразових злочинів і появи серійних злочинців.

Крім того, саме НЗМР найчастіше потрапляють до категорії так званих «резонансних» злочинів (серійні вбивства, грабежі та розбійні напади, шахрайства та ін.), коли суспільство не може надалі миритися з тим, що злочинці залишаються на волі, продовжують гинути і страждати люди, завдана злочинами матеріальна шкода не відшкодована, а правоохоронні органи не здатні покласти цьому край, тому годі й говорити про захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Належна ж робота щодо розкриття та розслідування НЗМР призводить до того, що попутно виявляється і розкривається чимало інших злочинів.

Так, під час розслідування справи А. Чікатила (1978-1990р.р.) було розкрито 1062 злочини. Протягом 1984-1985 років при розслідуванні справи Г. Міхасевича було розкрито 221 злочин, у тому числі 27 вбивств, встановлено 479 злочинців, знайдено 186 осіб, що пропали безвісти. Такі результати притаманні більшості злочинів «минулих років», робота по розслідуванню яких проводилась організаційно і тактично правильно, із задіянням усіх необхідних сил і засобів.

Уявляється, що наведеного достатньо, щоб досягнути усю небезпеку наявності значного масиву нерозкритих злочинів і дійти висновку про необхідність активізації роботи щодо їх розкриття та розслідування.

Проте, є й інші чинники, що спонукають повернутися до даної теми та взятися за виправлення існуючого стану з вказаними справами/провадженнями.

Окрім фактичного недотримання/невиконання вимог закону стосовно забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 КПК України), наявність масиву НЗМР ускладнює також роботу по розкриттю та розслідуванню поточних злочинів, що вимагають докладання зусиль і часу слідчих і оперативних працівників, які вимушені ними займатися, щоб злочини не перейшли до категорії «нерозкритих».

Незважаючи на вищенаведене, позитив ми вбачаємо в тому, що робота по НЗМР є гарною школою як для навчання і становлення молодого слідчого, так і для підвищення майстерності досвідчених слідчих, оскільки вимагає наявності певних знань і підходів до вивчення і криміналістичного аналізу матеріалів справи/проваджень, їх оцінки, організації та планування розслідування, тактики повторного слідства, характеру і спрямованості оперативно-розшукових заходів, та інших важливих складових діяльності по такого роду категорії кримінальних справ/проваджень.

Зокрема, в їх матеріалах може знаходитися інформація до розкриття пізніше вчинених злочинів, до яких могли бути причетними ті ж самі особи, які розшуковуються по НЗМР, або їх співучасники по раніше скоєним злочинам: дані про спосіб скоєння і приховування злочину, сліди злочинців і злочину, що раніше не були досліджені через відсутність технічних можливостей і експертних методик, речові докази, дані про зв'язки, рідних і знайомих злочинців, показання свідків, результати слідчих/розшукових дій та ін. Все вказане за належного вміння і правильного використання може привести до

розкриття вказаних злочинів, так і виявити раніше невідомі злочини (за способом скоєння, характерними слідами і ознаками зовнішності).

Швидкість розкриття злочину безпосередньо залежить від аналізу матеріалів кримінальної справи/провадження та його результатів. Визначення напрямів і шляхів розкриття злочину передбачає знання про зібрані у кримінальному провадженні/справі докази, наявну криміналістично значущу інформацію, а також недоліки в розслідуванні, що завадили швидкому розкриттю злочину та встановленню злочинця. Для ефективного визначення і вирішення проблем, що виникають під час розкриття і розслідування злочинів, поряд з іншими і використовується метод криміналістичного аналізу, що має передувати синтезу його результатів.

За належного проведення слідчих дій результати криміналістичного аналізу можуть стати відправною точкою у розкритті злочинів і встановленні злочинців. Даний метод є ефективним і має застосовуватися на кожному етапі розслідування. Розкриття злочину слідчим шляхом базується саме на детальному аналізі матеріалів кримінальної справи/провадження, що базується на багаторічній слідчій практиці. Особливо важливого значення застосування криміналістичного аналізу набуває при розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років, де він є одним з основних методів і з нього, власне, розпочинається ця діяльність.

Фактор часу для розслідування може відігравати як негативну, так і позитивну роль, про що не слід забувати. Наприклад, потерпілі та свідки можуть змінити місце проживання, виїхати на проживання за кордон, викрадене може бути продано та перепродано, знищено, злочинці можуть змінити зовнішність, місце проживання тощо.

Останніми роками стрімко шириться цифровізація світового простору, надаючи, зокрема, безліч можливостей для правоохоронних органів щодо розкриття і розслідування злочинів. За сучасних комунікаційних можливостей людина може бути знайдена і встановлена через соціальні мережі (Facebook Messenger, WhatsApp та ін.), опитана і допитана дистанційно за допомогою

відеоконференцій, за її листуванням і знімками (фото- і цифрові) можливе отримання інформації про її теперішній вигляд, можливо провести впізнання і призначити дослідження по знімках з соцмереж. Так само можна встановити коло спілкування особи, її теперішні зв'язки, відшукати викрадене або встановити його подальшу долю.

Внесення відповідних змін і доповнень до нормативних актів, у даному випадку – до КПК України, поява і належне використання сучасних правових інститутів (негласні слідчі (розшукові) дії) та оперативно-розшукових заходів надає ще більше можливостей у виявленні та збиранні криміналістично значущої та доказової інформації, незважаючи на фактор часу, суттєво нівелюючи його негативний вплив, а частіше – успішно використовуючи його в інтересах розслідування.

Серед недоліків у діяльності слідчих підрозділів, що не дозволили своєчасно розкрити злочини, узагальнення слідчої практики виявило, зокрема: проведення експертних досліджень не по всіх вилучених з місць злочинів об'єктам; обмежені на той період можливості проведення судових експертиз.

Аналіз практики дослідження речових доказів за злочинами минулих років показав, що позитивних результатів у цій роботі можна досягти при поєднанні декількох чинників: призначенні додаткових (повторних) досліджень об'єктів з урахуванням появи нових (сучасних) можливостей судових експертиз; залученні фахівців-генетиків для оцінки повноти раніше проведених досліджень, об'єктивності їх результатів і визначенні можливості проведення нових досліджень; використанні інших можливостей судових експертиз.

Незважаючи на значення використання сучасних можливостей судових експертиз, при роботі по НЗМР найважливішою залишається безпосередньо розумова діяльність слідчого, його слідче мислення, його підготовленість, досвід та здатність до аналізу матеріалів кримінальних справ/проваджень. Саме при роботі по таких справах, на практиці слідчі навчаються методиці криміналістичного аналізу, результати якого часто є відправною точкою для

успішного розкриття злочину, у тому числі слідчим шляхом, для виявлення інших, раніше невідомих злочинних епізодів.

Так було з кримінальною справою Ю. Ладжуна, яка виникла з аналізу документів, коли було встановлено, що в різних республіках залишилися нерозкритими декілька десятків крадіжок і шахрайств. Незважаючи на географію місць подій, досвідчений слідчий М. П. Дайнеко на підставі аналізу наявних матеріалів, співставлення методів входження злочинця «в довіру», за відсутності єдиного почерку вчинення злочинів, практично вирахував злочинця, визначивши, де останнього могли бачити знайомі, встановивши їх і отримавши дані про особу злочинця. Кримінальна справа, яка розпочиналася за фактами крадіжок особистого майна 72 громадян, була розкрита слідчим шляхом і завершилася доведенням ретельно приховуємого Ладжуном епізоду з умисним вбивством [222].

На жаль, наразі подібні прояви слідчої майстерності докладно не досліджуються, не узагальнюються, не стають темами публікацій в криміналістичній літературі та методичних рекомендацій, не стають відомими слідчій спільноті, недоступні слухачам відомчих навчальних закладів, які готуються до слідчої та оперативної роботи.

Наразі суттєво змінилися й умови боротьби зі злочинністю, як якісно змінилася сама злочинність. Працювати як раніше, покладаючись лише на власний досвід і майстерність, на позитивні приклади зі слідчої практики минулого вже недостатньо. Необхідно активні використовувати наукові знання, можливості, що дає наука, і не лише у вигляді результатів експертиз. Мова йде про належне оволодіння сучасними криміналістичними знаннями і відповідними практичними навичками, методами «польової криміналістики».

Багато років тому з цього приводу вірно зазначив відомий вітчизняний криміналіст В. П. Колмаков: «Недоліки слідства пояснюються в першу чергу слабкою теоретичною підготовкою наших слідчих кадрів і, зокрема, слабким, а інколи і повним незнанням криміналістики... Цим же пояснюється і той факт, що методичні посібники, що дають узагальнення слідчої практики, залишаються без

необхідної уваги...Криміналістика вимагає, щоб криміналіст-практик, слідчий, оволодів усім різноманіттям знань, які потрібні при збиранні та дослідженні доказів...Оснащена різноманітними знаннями криміналістика, вивчаючи способи скоєння злочинів і узагальнюючи досвід слідчої роботи, має вказувати слідчому вірний шлях до розкриття злочинів і викриття злочинців» [223].

Говорячи про значення криміналістики в діяльності з розслідування злочинів, С.С. Саміщенко вторить і робить правильний, але невтішний висновок: «Аналіз справ з необґрунтованим звинуваченням показує, що зі стадії порушення справи і до винесення судового рішення, як правило, всі норми процесуального права дотримуються достатньо скрупульозно, а ось закони і вимоги криміналістики грубо нехтуються» [224].

Без належної уваги до професійної підготовки слідчих, виявлення її слабких сторін, удосконалення набуття теоретичних знань, що відповідають сучасному стану злочинності, без прищеплення і відпрацювання практичних навичок, яких вимагає розслідування в сучасних умовах, годі й сподіватися на покращення роботи по НЗМР і на результати у боротьбі зі злочинністю в цілому.

Проте, лише професійної майстерності слідчих буде недостатньо для суттєвого покращення стану з розслідуванням злочинів «минулих років», проблеми, що має комплексний характер, і так само потребує застосування комплексу сил і заходів. Справа полягає у подальшому проведенні ґрунтовних наукових досліджень, у вивченні та запозиченні передового світового досвіду, та підготовці за їх результатами конкретних рекомендацій для практичних працівників.